

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію ЛУЦЕНКА Сергія Михайловича
“Німецькі колоніальні співтовариства в Африці:
формування і повсякденне життя (1884-1918 рр.)”,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Питання, пов'язані як з історією колоніалізму в цілому, так і з колоніальною політикою окремих держав світу, залишаються актуальними в історичній науці й потребують подальшої розробки і нового прочитання, особливо, коли йдеться про Африку. Сучасне становище країн Африки є однією з глобальних проблем, що стоять перед людством. Незважаючи на поступові зміни, які проводили та проводять уряди африканських держав після звільнення з-під колоніального ярма європейців, у більшості з них ситуація залишається далекою від ідеальної. Зрозуміло, що корінням сучасна ситуація уходить у колоніальний період історії африканських країн, коли європейці, освоюючи нові території, запроваджували свої порядки, які значно змінили традиційні відносини та уклад життя африканців. Однак, не слід забувати і про певні позитивні зрушення, що відбувалися в колоніальну добу, що й досі відіграють вагомий роль у житті африканських країн, як-то будівництво залізниць та інших об'єктів сучасної інфраструктури, проведення селекційної роботи з підвищення продуктивності аграрного сектору, медичні дослідження для боротьби з місцевими епідеміями тощо.

Після проголошення Німецької імперії у 1871 р., вона однією з останніх країн перейшла до колоніальної експансії в Африці, але досить швидко захопила значні території, заснувавши чотири колонії (сучасні Того, Камерун, Намібія й Танзанія). Головною опорою німецького уряду в колоніях були переселенці, які утворювали на місцях німецькі колоніальні спільноти. Комплексна розробка питань формування і повсякденного життя німецьких колоніальних співтовариств дає можливість більш детально розкрити тему німецького колоніального феномена.

Таким чином, тема дисертаційного дослідження С.М. Луценка “Німецькі колоніальні співтовариства в Африці: формування і повсякденне життя (1884-1918 рр.)” є актуальною як з практичної точки зору, так і з точки зору розвитку історичної науки.

Чітке формулювання об’єкту, логічне визначення мети і завдань дозволили автору сконцентрувати увагу на раніше малодосліджених, або взагалі не вивчених питаннях німецького колоніалізму в Африці. Структура роботи зумовлена логікою дослідження і, на нашу думку, не викликає особливих заперечень, хоча її окремі розділи й підрозділи могли б бути сформульовані більш науково-проблемно. Загалом, дослідження складається зі вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (понад 400 найменувань) та додатків. Науково-довідковий апарат дисертації оформлено відповідно до чинних вимог, що висуваються до наукових праць.

У вступі достатньо чітко й переконливо обґрунтовані актуальність обраної теми та її хронологічні межі, визначено мету та завдання наукового дослідження.

Перший розділ дисертації традиційно присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та розкриттю методології дослідження. Використовуючи широкий пласт різноманітних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців, С.М. Луценко виконав значну науково-пошукову роботу. Зокрема, широко використовуючи насамперед праці російських та німецьких дослідників різних часів та ідеологічно-політичних уподобань, автор не лише здійснив їх критичний аналіз, але й зумів розкрити такі важливі вузькоспеціалізовані аспекти теми дослідження як колоніальна юриспруденція, економіка, культура, проблеми рабства тощо. Джерельна база роботи є достатньо різнобічною та репрезентативною, вона включає документи офіційного походження, джерела агітаційно-пропагандистського змісту (в тому числі колоніальну пресу) та матеріали особистого походження (спогади, щоденники, записки). На наш погляд, використана джерельна база дозволила в цілому успішно досягти мету і розв’язати наукові завдання дисертації, зокрема досить повно відтворити

картину повсякденного життя переселенців у африканських володіннях Німеччини наприкінці XIX – на початку XX ст. Використанні у дисертації методологічні підходи т. зв. «нової соціальної історії» і теорії культурогенезу, дозволило розглянути феномен формування і життєдіяльність німецьких колоніальних співтовариств в умовах чужого для європейців цивілізаційного середовища Африки.

У другому розділі дисертації здійснено ретельний аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливали на становлення і розвиток німецьких переселенських громад в Африці наприкінці XIX – на початку XX ст., досліджені, зокрема, основні причини переселення німців до колоніальних володінь у Африці, труднощі, які підстерігали переселенців, їх адаптація до місцевих умов, розглянуто процес формування нормативно-правової бази та адміністративної системи німецьких колоній. В результаті дисертант дійшов до цілком аргументованого висновку, що «необхідність існування колоніальних громад в оточенні чужого етнічного, культурного та політичного середовища змушувала німців з особливою силою відчувати власну національну й культурну єдність. Труднощі африканського життя, віддаленість від Європи, незвичний для європейців клімат, ворожість із боку місцевого населення також працювали на зміцнення згуртованості німецьких колоніальних спільнот... В якості основного механізму адаптації виступала консервація німецьких традицій, що виражалася в реаліях повсякденного життя» (с. 97).

У третьому розділі роботи розглянуто взаємовідносини переселенців з місцевим населенням, формування господарського устрою колоністів, а також особливості суспільного і культурного життя в німецьких поселеннях. Заслуговує, зокрема, на увагу висновок дисертанта про те, що незважаючи на жорсткий характер німецького колоніалізму його позитивним наслідком було знайомство африканців з європейською освітою, медициною, правовою культурою тощо, що сприяло культурному прогресу місцевого населення Африки (с. 162). Водночас, наведені в цьому розділі твердження про те, що «економічний потенціал колоній не використовувався в повному обсязі» (с.

178), а «сформована колоніальна субкультура... мала значний вплив на культурне життя метрополії» (с. 202), обгрунтовані дисертантом, з нашого погляду, недостатньо переконливо й предметно.

У висновках дисертації зроблено наукові узагальнення та підбито головні підсумки проведеного дослідження. Серед них на особливу увагу, на нашу думку, заслуговують, наприклад, висновки про особливості соціального складу та диференціацію німецьких переселенців, відсутність гострих соціальних конфліктів усередині німецьких колоніальних спільнот, структуру та особливості німецького колоніального управління, визначальну роль німецького уряду в становленні і розвитку колоніальних спільнот в Африці та деякі інші. Висновки повністю відповідають меті та завданням дослідження. Сама дисертація оформлена згідно вимог державного стандарту.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає, з нашого погляду, в наступному. Насамперед, дисертантом ведено до наукового обігу значну кількість матеріалів, які у вітчизняній історіографії використовуються вперше.

Завдяки новим методологічним підходам проаналізовано особливості адаптації переселенців до нових умов, трансформація їх світогляду, побуту, формування господарського устрою колоніальних громад. Доведено, що «колоніальна істерія», штучно створена в Німеччині, все ж не мала достатнього впливу на шукачів кращого життя, які масово емігрували з країни: як свідчить сучасник подій, «німців було більше в Парижі, ніж у всіх німецьких колоніях разом узятих».

Новаторською є й доволі продуктивна, на наш погляд, спроба комплексного дослідження повсякденного життя німецьких переселенців в африканських колоніях Німеччини. Так, автор послідовно виділяє коло проблем, які мали істотний вплив на психічний стан колоністів, таких як нестача спілкування, плітки, пияцтво, жіноче питання, надмірна жорстокість до африканців тощо.

Нарешті, в роботі знайшло досить оригінальне висвітлення роль жінки в німецьких колоніях.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що отримані в дисертації результати і положення, що винесені на захист, є достатньо обґрунтованими і достовірними.

Основні положення і результати проведеного дослідження доповідалися дисертантом на 3 наукових конференціях. За результатами дослідження автором опубліковано 11 наукових праць (з них 6 – у фахових виданнях України та 1 – у зарубіжному періодичному виданні).

Наукове значення дисертації та висновків здобувача полягає в тому, що він на основі широкого кола джерел та наукової літератури з використанням загальнонаукових та спеціально-історичних методів проаналізував маловивчені питання німецького колоніалізму кінця XIX – поч. XX ст., а саме: формування та повсякденне життя німецьких колоніальних співтовариств в Африці, визначивши мотивацію німецької еміграції в Африку, особливості адаптації переселенців до нових умов, побуту і формування господарського устрою колоніальних громад, дослідив трансформацію світогляду німецьких поселенців, створення правової бази німецької колоніальної системи та соціальну структуру колоніальної спільнот.

Практична значимість отриманих результатів полягає в можливому подальшому використанні матеріалів дисертації для вивчення історії Німеччини та африканських країн, написання узагальнюючих робіт з історії колоніалізму, зокрема, німецького колоніалізму, історії расизму, історії міжцивілізаційних контактів та їх наслідків, а також при розробці спеціальних курсів щодо історії німецького колоніалізму в контексті історії повсякденності.

Разом з тим, незважаючи на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження С.М. Луценка, вважаємо необхідним висловити й деякі зауваження та побажання до виконаної ним роботи.

Насамперед, звертає на себе увагу те, що наукова новизна роботи обґрунтовується лише в контексті вітчизняної історіографії, а необхідно було розкрити її в контексті надбань світової історичної науки, адже, наприклад, в

німецькій, британській, американській історіографіях на цю тему написано, починаючи з 1903 р., досить багато, але про це нижче.

На нашу думку, у теоретико-методологічних засадах роботи варто було чіткіше виписати, що автор розуміє під поняттям "колоніальна повсякденність". Зокрема, британський історик Пірс Брендон у виданій у російськомовному перекладі праці "Упадок и разрушение Британской империи" (М., 2010) чимало уваги приділив зворотному впливу "колоніальної повсякденності" на ментальність та повсякденність метрополії. Зрозуміло, що у цьому сенсі відразу напрашуються порівняння початкових етапів історії німецького колоніалізму з ідеями "життєвого простору", "арійства" і т. д. (аргументовано таке порівняння провела Ханна Арендт у класичній праці "Джерела тоталітаризму"), від чого дисертант свідомо чи несвідомо намагається відійти. Але внаслідок цього збіднюється загальна концепція його дослідження.

Певні зауваження викликає історіографічний розділ дисертації. Зокрема, погоджуючись на умовний поділ зарубіжної історіографії на 3 групи – російськомовну, німецьку та англомовну, слід зазначити, що остання з цих груп проаналізована дисертантом недостатньо повно. Наприклад, у списку використаної літератури не знайшли відображення чимало важливих англомовних праць з проблеми дослідження: лише через мережу «Інтернет» нами виявлено близько 30 таких публікацій, в тому числі важливе документальне видання - *The German colonial experience: select documents on german rule in Africa, China, and the Pacific 1884-1914 / edited by Arthur J. Knoll and Hermann J. Hiery. Lanham (Md.): University Press of America, 2010. – 544 p.*

Також, в історіографічному огляді дисертант майже не приділив уваги дослідженням африканських вчених, які мають своє специфічне ставлення до проблем, що розглядаються (йдеться про роботи О. фон Вебера та Дж. Естерхайзе). Їх залучення дало б можливість розширити історіографічну базу дослідження та надати більш чітку картину ставлення африканців до досліджуваної проблематики.

Враховуючи, що дисертаційна праця С.М. Луценка знаходиться на перетині історичних студій з германістики і африканістики, доцільно було б звернути увагу на роботи представників «ревізійністських» і постколоніальних історичних студій, зокрема на класичні праці Едварда Саїда «Орієнталізм» і «Культура та імперіалізм». Наприклад, варто було приділити більше уваги його критиці колоніалізму, зокрема, з точки зору політики мультикультуралізму та недостатнього «розуміння Сходу» Заходом. У цьому сенсі дискусійними є положення дисертанта про позитивний/негативний вплив німецької культури на африканські колонії. Наприклад, з точки зору постмодерністських підходів до історії так звані «традиційні культури» є для всесвітньої історії не менш важливими, аніж «євроцентричний» підхід до всесвітньої історії з його ідеями універсалізму та «цивілізаційної місії» білої людини (за Р. Кіплінгом) серед «доісторичних народів». Але це вже тема для окремої дискусії, на яку, зрозуміло, має право й дисертант.

Щодо вітчизняної історіографії проблеми, то навряд чи можна погодитися з твердженням дисертанта про те, що «вітчизняна історіографія з теми німецького колоніалізму з'явилася після проголошення незалежності України у 1991 р.» (с. 51). Адже праці українських істориків радянської доби теж відносяться до вітчизняної історіографії. Досить згадати, наприклад, публікації відомого українського германіста І.М. Кулинича (1924-2002), присвячені проблемам історії німецького колоніалізму та культуртрегерства, які, до речі, відсутні у списку використаної літератури та історіографічному огляді. А ці роботи, попри марксистські концептуальні засади, досі актуальні з фактографічної, а не лише історіографічної, точки зору. Також не згадуються в роботі захищені в Чернігівському педагогічному університеті кандидатські дисертації, дотичні до теми колоніалізму: Плюта Н.В. Політична боротьба у Франції з питань колоніальної політики в Африці (70 - 90-ті рр. ХІХ ст.): Автореф... (2011) і Валюх Л.І. Політичні дискусії в Англії з питань колоніальної політики в Африці (1881 - 1899 рр.): Автореф... (2008).

Можна було б також згадати захищені в Росії дисертації: Галкина О.И. *Позиция правительства и общественности Великобритании в отношении колониальной политики Германии в Африке, 1884-1890 гг.* : Дис. ... канд. истор. наук. – Москва, 2000; Юршин А.А. *Колониальный вопрос и милитаризм в оценках германской социал-демократии: 1890 - 1914 гг.* : Дис. ... канд. истор. наук : 07.00.03. - Воронеж, 2012.

Потребує також глибшого аналізу вплив Першої світової війни на німецькі колоніальні співтовариства та взаємини колоністів з місцевим населенням під час Великої війни, чому зокрема, з нашого погляду, в роботі можна було б присвятити окремий підрозділ.

Нарешті, дисертаційна робота не позбавлена окремих стилістичних та орфографічних помилок й огріхів, а також «русизмів» у тексті.

Перелічені недоліки та побажання, разом з тим, не впливають суттєво на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження С.М. Луценка. Дисертант, проаналізувавши достатню кількість джерел та наукової літератури, розробив власний ґрунтовний погляд на проблему створення та розвитку німецьких колоніальних співтовариств в Африці зазначеного періоду. Загалом, йому вдалося відтворити досить об'ємну картину життя німецьких переселенців у Африці та системи управління колоніальними володіннями.

Дисертація С. М. Луценка “Німецькі колоніальні співтовариства в Африці: формування і повсякденне життя (1884-1918 рр.)”, подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, є завершеною, самостійно виконаною науково-дослідною роботою, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності є предметним внеском у дослідження історії колоніалізму і соціальної історії.

Зміст автореферату дисертації С.М. Луценка повністю відповідає структурі, основним положенням і висновкам самого дисертаційного дослідження.

Отже, дисертаційне дослідження С.М. Луценка “Німецькі колоніальні співтовариства в Африці: формування і повсякденне життя (1884-1918 рр.)” написане на належному науково-теоретичному рівні, відповідає вимогам Постанови «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2016 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор - Сергій Михайлович Луценко заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

С. В. Віднянський,

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних
відносин і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

м. Київ, 10.01. 2018 р.

Віднянського С.В.

